

УДК 82-1(=512.154)
DOI: 10.36979/1694-500X-2023-23-6-97-103

РОЛЬ И РАЗВИТИЕ ФОРМЫ ГАЗЕЛИ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Н.Б. Омурзакова

Аннотация: На основании научно-теоретических мыслей и поэтических примеров выявлены этапы возникновения и развития форм газели в кыргызской поэзии, а также какой литературный процесс прошли газели как форма канонической поэзии. Автор постарался найти правильный ответ, ссылаясь на поэтические примеры в национальной литературе и рассмотрев такие вопросы, как соответствие кыргызской газели канонической форме газели, которая появилась в восточной поэзии или осталась в традиции акынской поэзии. Кроме того, рассмотрены этногенез национальной лирики, её связь с восточной литературой. В частности, есть высказывания о научно-теоретических взглядах в кыргызском литературоведении, но отдельно как поэтическая форма газели не являлись объектом изучения. Автор в своей статье опирается на предыдущие исследования и поэтические примеры и приходит к выводу, что в общей сложности есть тематические отголоски, но как канонической форме поэзии газели ещё предстоит пройти свой исторический путь.

Ключевые слова: литература; поэзия; газель; бейт; рифма; ритм; афтология; идея; суфизм; аллитерация; поэтика; казал.

ГАЗЕЛЬ ФОРМАСЫНЫН УЛУТТУК АДАБИЯТТА АЛГАН ОРДУ ЖАНА ӨНҮГҮҮСҮ

Н.Б. Омурзакова

Аннотация: Макалада илимий-теориялык ойлордун жана поэтикалык мисалдардын негизинде кыргыз поэзиясында газель формаларынын пайда болуу жана өнүгүү этаптары, ошондой эле канондук поэзиянын формасы катары газелдер кандай адабий процесстен өткөнү аныкталган. Автор улуттук адабияттагы поэтикалык мисалдарга таянып, чыгыш поэзиясында пайда болгон же акындык поэзиянын салтында калган кыргыз газелинин канондук формасына дал келиши сыяктуу маселелерди карап, туура жооп табууга аракет кылган. Мындан тышкары, улуттук лириканын этногенези, анын чыгыш адабияты менен байланышы каралат. Айрыкча, кыргыз адабий сынында илимий-теориялык көз караштар тууралуу айтылган сөздөр бар, бирок өз алдынча поэтикалык форма катары газал изилдөөнүн объектиси болгон эмес. Автор макаласында буга чейин бирин-экин айтылган ойлорго, ошондой эле поэтикалык мисалдарга таянып, жалпы жолунан тематикалык жактан окшоштуктар болгону менен алардын канондук формалык бөтөнчөлүктөрү толук өнүгүп-өсүп жетпегенин белгилейт.

Түйүндүү сөздөр: адабият; поэзия; газель; бейт; уйкаштык; ыргак; афтология; идея; суфизм; аллитерация; поэтика; казал.

THE ROLE AND DEVELOPMENT OF THE GHAZAL FORM IN THE NATIONAL LITERATURE

N.B. Omurzakova

Abstract. This article is devoted to determining the origin and development of the ghazal form in Kyrgyz poetry. The purpose of the study is to determine, on the basis of scientific and theoretical thoughts and poetic examples, what literary process the ghazals went through as a form of canonical poetry. The author tried to find the correct answer, referring to poetic examples in national literature. Having considered such issues as the correspondence of the Kyrgyz ghazal to the canonical form of the ghazal, which appeared in oriental poetry or remained in the tradition of akyn poetry. Ethnogenesis of national lyrics, it's connection with Eastern literature. In particular, scientific and theoretical views were

expressed in the Kyrgyz literary criticism, but separately as a poetic form of the ghazal they were not the object of research. The author in his article relies on previous studies, as well as poetic examples, and comes to the conclusion that in total there are thematic echoes, but as a canonical form of poetry, there is still a historical way to go.

Keywords: literature; poetry; ghazal; beit; rhyme; rhythm; aftology; idea; Sufism; alliteration; poetics; kazal.

Улуттук адабияттаануу илиминде аталган формага берилген аныктамаларга токтолсок, “Адабият: Терминдердин түшүндүрмө сөздүгүндө” мындай деп берилет: “Газал – (ар. – аялдарга карата сүйүү деген сөздөн) – Чыгыш элдеринин поэзиясындагы лирикалык жанр. Анда адегенде басымдуу түрдө сүйүү сезими ырдалган болсо, кийинчерээк тематикасы кеңейген. Газалдын эң алгачкы үлгүсү VII кылымда арабдарда пайда болуп, кийинчерээк Күн Чыгыш элдеринин поэзиясында айрыкча өнүккөн. Газалда үч бейттен он тогуз бейтке чейин болот. Бул формада философиялык ойлор да берилгени менен махабат маселеси негизги орунду ээлеген. Көбүнчө **а-а, б-а, в-а, г-а, д-а** схемасында уйкашат” [1, 25-б.]. Ал эми “Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгүндө” төмөндөгүчө берилет: “Казал “газель” деген терминден келип чыккан болуу керек. Чыгыш элдери айрыкча түркмөн, өзбек, азербайжан поэзияларында эки сап ырдан он эки сап ырга чейин ырдан түзүлгөн лирикалык ырды газель деп аташкан. Ал көбүнчө туташ уйкашкан эки саптан турат. Кыргыз акындарынын чыгармаларында ырдын ушул формасы кеңири кездешет” [2, 206-б.]. Андан ары аныктамаларын мисалдар менен берип келип, “...кыргыз казалынын эң бийик үлгүлөрүн Молдо Кылыч жараткан. Бул акындын “Чүй баяны”, “Канаттуулар”, “Бүркүттүн тою”, “Буудайык”, “Зар Заман” деген чыгармаларын топтоп жарыкка чыгарган Т. Саманчин аларды “Иргелген казалдар” деп аныктаган”, – деп жазат [2, 207-б.]. Бирок бул аныктамада туюк, чечилбеген ой калган сыяктуу. Чындыгында эле, М. Кылычтын топтолгон жыйнагы “Молдо Кылыч. Казалдар” деп аталат. Бирок бул чыгармаларды жогорудагы теориялык аныктамага салыштырып көрсөк, кандай жыйынтыкка келип калабыз? Ал казалдар чыгыш адабиятындагы поэзиянын түрү газелдердин үлгүсүнө туура келеби деген мыйзамченемдүү суроо туулат. Албетте, бул казалдардан мазмундук окшоштуктарды издөө керек, анткени аларда формалык өзгөчөлүгү дээрлик сакталбайт

жана акындын да мындай максаттарды алдына койгону күмөн ойду жаратат. Бирок өз учурунда билимдүү болгондугуна байланыштуу башка элдердин адабияты менен таанышууга мүмкүнчүлүк болгонун жана алардын поэзиясына болгон кызыгуусун айтпай коё албайбыз. “...Кылыч Орто Азия мусулман жазуучуларынын чыгармалары менен тааныш болгону менен, алардын поэтикалык формаларын өздөштүрүп, аларды кыргыз адабиятына киргизгендиги байкалат” [3, 554-б.], – деп Тазабек Саманчин акындын изденүүсүн белгилейт. Чындыгында эле, Молдо Кылыч өз чыгармаларын “казалдар” деп аташы, жанрдык-формалык өзгөчөлүктө жазууга болгон далалаты, эски мусулман жазуучуларынан алган үлгүсү, аракетин деп атаса болот. Себеби газелдин өнүгүү жолунда суфизм багытында, диний-мистикалык көз карашта жазган акындар болгон. “Начиная с XII в. одним из ведущих жанров арабской поэзии постепенно становится суфийская лирика. Суфизм – мистико-аскетическое направление в исламе – возник ещё в VIII веке” [4, 231-б.]. Алгачкы үлгүлөрү араб поэзиясынан келип, анын өкүлдөрү Кудайга болгон сүйүүсүн казалдын формасына салып жазып, өз поэтикалык дүйнөсүн чагылдырган. Молдо Кылыч өз мезгилинин адабияты, маданияты менен кенен тааныш, өз доорунун билимдүү адамы болуп, улуттук жазма адабияттын пайда болуусуна жол салган алгачкы акындарынын бири болгон. Бирок ошондой болсо да казалды жанрдык-формалык деңгээлде жаратуусу, албетте, аксап турган. Анын бардык казалдары салттуу кыргыз элдик оозеки чыгармачылыгынын лирикалык ырларына мүнөздүү жети-сегиз муун ыр формасында жазылган. Чыгыш адабиятынын акындарынын чыгармачылыгы менен тааныш болуп, канчалык улуттук адабияттын өнүгүүсүнө жасаган аракетин белгилебейли, акындын чыгармалары оозеки чыгармалардын үлгүсүндө жазылган. Муну Тазабек Саманчин да: “...бул казал элдик фольклор стилинде жазылган, акындын чыгармачылык бөтөнчөлүгү,

анын чыгармачылык жүзү байкалбайт” [3, 223-б.], – деп алгачкы “Кыз-жигит” казалы тууралуу оюн билдирип, так белгилейт.

Негизи эле акын өзү да “казалдар” деп атап, мүнөздөмө бергени, анын ошол учурдагы айрым чыгыш акындары жалпы лирикаларын казалдар деп, жалпы жолунан колдонуп келген сыяктуу акын да, ошол багытта колдонуп жүрбөсүн деген ой келет. Т. Саманчин эскерүүсүндө Молдо Кылычтын “Зилзаласынын” кириш сөзүндө жазылганынан мисал келтирет: “Саф тилдин тунугунан, кара Кочкор тургунунан чыккан машху шайыр (акын) Молдо Кылыч 20 жылдан бери газал жазып чыгарган эди” [3, 222-б.], – дейт. Бул маалыматтан акындын акындык өнөрү башталганын, башкача айтканда, газалдарды (ыр түшүнүгүндө) жазып баштаганын түшүнсө да болот.

Р.З. Кыдырбаева, К. Асаналиевдер М. Кылычтын казалдарында формалык өзгөчөлүктөрдүн сакталбаганын: “...формасы боюнча “газелге” мүнөздүү болгон бейт, редиф сыяктуу поэтикалык ыкмалар дээрлик сакталган эмес”, – деп өздөрү да баса белгилешет [2, 208-б.]. Демек, мисалдардан көрүнүп тургандай, М. Кылычтын казалдарында жогоруда көрсөтүлгөн поэтикалык уйкаштыктар, строфалык өзгөчөлүктөр дээрлик орун албайт.

Эгерде окумуштуулардын берген аныктамаларына кайрадан дагы кайрыла турган болсок, алардын: “Булар кадимки эле кыргыз акындарынын импровизациясы, төкмөсү. Демек, казал нукура улуттук поэзиянын көрүнүшү”, – дегени бар [2, 208-б.]. Мындан акындын казалдарынын аталган жанрда жазылганы, газелдин түпкү келип чыгуусу тууралуу маалымат бүдөмүк ойлорду жараткандай. Акын казалдарында өз доорунун социалдык, саясий көйгөйлөрүнө кайрылып, өзүнүн поэтикалык көркөм дүйнөсүн баяндайт. Молдо Кылыч өз мезгилинин акыны катарында казалдарында Кудайга кайрылбай, бул теманы буйтап өтүп кете алган эмес. Анын казалдарынан Кудайга болгон жалынууну, жараткандан кечирим суроону, шариат түшүнүктөрүн окуй алабыз. Мисалы, Индистандан куш келсе \ Мунарына туш келсе \ Куштан зая болду деп \ Дува кылып өтсүн деп \ Дувасы кабыл жетсин деп \ Меке менен Медина \ Бул экөөнөн куш келсе \

Чыгарына туш келсе \ Бата кылып өтсүн деп \ Бата кабыл жетсин деп... [3, 121-б.].

Же: Куш төрөсү Будайык \ Кудайдан тилеп калганы... [3, 105-б.].

Же болбосо \ Тегеренсе бул тилим \ Тегирмендин барасы \ Дува кылып коюңуз \ Дин мусулман баласы \ Жагар болсо бу сөзүм \ Жашы үлкөн агалар \ Оомыйын деп кол жайып \ Ак сакалдуу бабалар \ Кайсы бирин айтайын \ Кайгылуу эрде санаа бар \ Эшиткен муну бенделер \ Дуба кылып коёр деп \ Мен карыпта дама бар [3, 147-б.].

Же дагы бир мисал: Кудай сүйгөн бенденин \ Жугумталдуу бергени \ Байып чыгар бир күнү \ Кызматына алганы [3, 146-б.].

Диний багыттагы мындай түшүнүктөрдү өз казалдарында жазбай коё алган эмес, анткени ар бир көрүнүштүн өсүп-өнүгүүсүндө ошол доорду, ал мезгилдеги маданиятты, адабиятты, тарыхый-коомдук өзгөрүүлөрдү эске албай коё албайбыз. Бул мазмунда жазуу, бизге белгилүү болгондой, ал жашаган доордун жазма адабиятынын өзгөчөлүгү болгон. Демек, акындын казалдарында коомдук-саясий, агартуучулук, таанып билүүчүлүк темаларга ой-жүгүртүүсү менен казалдарынын киришүүсүндө диний маңызда токтолуусу мыйзамченемдүү көрүнүш жана ошонусу менен чыгыш адабиятындагы жанрынын бөтөнчөлүктөрүн камтыган десек туура болсо керек. Себеби, бизге белгилүү болгондой, газелдердин баштапкы жаралуу дооруна мүнөздүү болгон диний көз карашта, мистикалык, сопулук философиясындагы ой-жүгүртүүлөрдүн акындын поэтикалык туундуларына мүнөздүү болушу, ал казалдарды толук кандуу поэзиянын формасы катары мүнөздөбөйт десек жаңылыштык болбостур.

Улуттук адабияттын өсүп-өнүгүүсү таалау адабий процессти басып өтөт. Анын калыптанып, телчигип, өз өнүгүү жолуна багыт алышында ийгиликтер менен кемчиликтер болот. Бул адабий процесс көркөм чыгармалардын, поэтикалык туундулардын, алардын жанрдык бөтөнчөлүктөрү, формалык ийгиликтери ж.б.у.с. маселелердин негизинде ишке ашат. Молдо Кылычтын казалдарын улуттук адабияттын өзүнчө өнүгүү процесси катары кабыл алганыбыз шарт. XIX кылымдын экинчи жарымында,

XX кылымдын биринчи жарымында өмүр сүргөн жазгыч акын Молдо Кылычты улуттук поэзиянын жанрдык, формалык ийгиликтеринен мурун, акындын казалдары чыгармачылык кыртыш болуп, аны жазма адабияттын өнүгүүсүнө шарт түзгөн акын катары кабыл алуубуз абзел. Мындай багытта жазган, ырлары эл арасында “казалдар” деген аталышта кенен таанымал болгон жазгыч акындардын дагы бири, жыйырманчы кылымдын жыйырманчы жылдарынын аягында, отузунчу жылдардын башында азап чегип жашаган Казыбектин казалдарына токтолгум келет. Казыбек да өз доорундагы замандаштарынан айырмаланып сабаттуу болгон. Ырчылык өнөрдөгү өзүнүн көркөм мурастары көркөмдүүлүгү, таасирдүүлүгү жана элестүүлүгү, өз заманынын мүнөзүн таасын чагылдыргандыгы менен баалуу. Өз билимдүүлүгү, кат тааныгандыгы менен айырмаланып, поэтикалык чыгармаларды кагаз бетине түшүргөн болсо да, учурдагы саясий көз караштан “антисоветтик чыгармалар” деген күнөө менен жок кылынган. Бирок ошого карабастан, анын ырлары эл арасында оозеки, замандаштары тарабынан “Казыбектин казалдары” деген ат менен жайылып, эл арасында жатка айтылып калган казалдарын чогулткандар да болгон. Албетте, анын казалдары өзүнө чейинки, өзүнөн кийинки акындардай сыяктуу эле өлүм, өмүр, жашоо сыяктуу темаларга философиялуу ой жүгүртүп, өзүнүн акындык мамилесин билдирген. Аталган темаларга кайрылуу менен жаш акындын жүрөгүндөгү кайгысын, арманын, үмүтүн, келечегин, эл журтуна, жерине болгон сагынуусун сезип, жан дүйнөдөн өткөрөсүн. Доор менен акындын ортосундагы карама-каршылык узак мөөнөткө созулат. Акынга карата “антисоветтик” көз карашта деген саясий жалган көз караш кыргыз эли өз көз карандысыздыгына ээ болгону аз калган убакытта, тактап айтканда, Кайра куруу мезгилине чейин уланып, акындын чыгармаларын эл арасынан унуткаруу саясаты жүрүп келген. 35 жаш курагында көз жумган акындын ырлары менен кийин да, бүтүндөй советтик доордун саясий системасы кармашып келгенине карабай, акындын поэтикалык дүйнөсү эл арасына сиңип кеткендиги, акындык дүйнөнүн курчтугунан, тереңдигинен, поэтикалык дүйнөсүнүн элестүүлүгүнөн,

таасирдүүлүгүнөн, акындык өнөрүнүн чеберчилигинен кабар берет.

Акындын казалдары негизинен элдик оозеки чыгармачылыктын таасиринде жазылып, мазмундук, формалык жактан фольклордук маанайда аткарылышы мыйзам ченемдүү көрүнүш, себеби акындык поэзия, ырчылык өнөр фольклордук кыртыштан өсүп чыккан. М. Казыбектин казалдарынын көбүнчө аллитерация жана анафора менен түзүлүшүнүн себеби негизинен акындык поэзиянын мүнөзүнө тыгыз байланыштуу. Анткени аллитерация жана анафора кыргыз поэзиясындагы эң байыркы көрүнүш экендиги окумуштуулар тарабынан далилденген. Демек, Казыбектин казалдарында мындай поэтикалык көрүнүштүн кеңири колдонулушу кокустук эмес, ал тээ – V–VIII кылымдардагы таштагы орхон-энесай жазууларынан тартып, акындар поэзиясына чейинки, андан кийинки улуттук поэзиябыздын улуттук өзгөчөлүгүн белгилей турган мүнөздүү белги.

Кызылын кийбей күрмөнүн,
Кызыгын көрбөй дүйнөнүн.
Кызыктап дооран сүрөрдө,
Кыйноосун тарттым түрмөнүн.
Карасын кийбей күрмөнүн,
Кадырын билбей дүйнөнүн,
Катардан доорон сүрөрдө,
Капасын тарттым дүйнөнүн.
Капа бир болом мунайып,
Кабак ачып жүрбөдүм.

Канткенде мындан кутулуп,
Каткырып качан күлөмүн – “Карындашы Калыйга түрмөдөн жазган катынан”. URL: <https://new.bizdin.kg/media/books/Kalygul-Kazybek-Kazaldar.pdf> [5, 60-б.].

Казалдын ыр саптарында көрүнгөндөй, аллитерация кубулушунун натыйжасында чыгарманын поэтикалык таасирдүүлүгү, элестүүлүгү, уккулуктуулугу жогорулайт. Ырдын дагы бир өзгөчөлүгү – строфада ылайыксыз пайдаланылган ашык сөз жана ыксыз шөкөттөө жок. Бирок ырда камтылган ички сезимдин уйгу-туйгусу өтө терең.

Ырды түзүш үчүн акын сөздү жок жерден издебейт. Кандай акын болбосун эне тилинин лексикасына кайрылып, ага поэтикалык боёк берип, түрлөнтүп, канат байлап, жан киргизип, анан ошонун негизинде ырды жаратат. Ошол

карапайым сөздөр – сүйлөө учурундагы жайынча колдонулуп жүргөн сөздөр, философиялык, нравалык, тарбиялык, эстетикалык, күчкө ээ болот. Казыбектин казалдарына үнүлгөндө эне тилибиздин байлыгын колдон келишинче пайдаланууга аракеттенгени, ырдын идея жана көркөмдүк жактан бийик деңгээлде чыгышына умтулганын көрөбүз. Биз макалада келтирген ыр афтологиялык стилде жазылган. Акын реалисттик жагдайда өзүнүн тагдырын элестөө образдар менен бергенин көрөбүз.

Казыбек казалдарында антитезаны, параллелизмди колдонуу менен оозеки чыгармачылыкка мүнөздүү композициялык ыкты кеңири колдонгон. Жогорудагы ырдан дагы бир мисал келтирсек:

Булбул элем бир кезде
Бутакта конуп сайраган.
Канатты кагып зыпылдап,
Өтүүчү элем дайрадан.
Учууга канат ирмелбей,
Туюк болду айланам.
Кайрылды курган канатым,

Канчалык учса талбаган. URL: <https://new.bizdin.kg/media/books/Kalygul-Kazybek-Kazaldar.pdf> [5, 59-б.].

Казыбектин казалдарындагы антитеза, параллелизм башка акындардай туташ ыкма катары эмес, ал көбүнчө абзац түрүндө кеңири поэтикалык стиль катары пайдаланылат. Ооба, биз бул жерде поэтикалык стиль деген сөздү өтө ашыгыраак мааниде колдонуп жатсак керек. Бирок Казыбек жазгыч акын үчүн, Казыбек сабаттуу адам үчүн поэтикалык ойлоо маданияты да мүнөздүү.

Казыбектин казалдарында шыдыр, так эмес, жуп, аксак, оромо уйкаштыктар кездешет.

Мисалы: шыдыр уйкашка мисал келтирели, бул уйкашта ыр сабынан акыркы сөздөрүнүн унгуусунда мүчөсү да үндөшүп турат.

Араба менен калдырап,
Айнектей көз жалдырап.
Айдалып келдик Пишпекке,

Артында солдат балдырап. “Түрмөдөгү ырларынан”. URL: <https://new.bizdin.kg/media/books/Kalygul-Kazybek-Kazaldar.pdf> [5, 43-б.].

Улам, бир сабы уйкашпаган аксак уйкашка кезек берели:

Көп канимет кыламын,
Көз жумуп көргөн түшүмдү.

Тирүүлүктөн мен сени,

Көрөмүнбү жүзүңдү. “Казыбектин энесин Оренбургдан Ат-Башыга жөнөтүп жатканда айтканы”. 1930-жыл. URL: <https://new.bizdin.kg/media/books/Kalygul-Kazybek-Kazaldar.pdf> [5, 56-б.].

Ошентсе да, Казыбектин казалдарында төкмө акындарынын чыгармаларындагыдай терме сыяктуу ык менен, көбүнчө “болгон”, “жок”, “кезде”, “бар” деген сөздөр менен уйкаштырат.

Казыбектин казалдары граждандык лирикага, эгерде, тактап айтсак, саясий лирикага жатат. Акындар поэзиясында да лириканын бул түрү абдан күчтүү өнүккөн, анткени акындар жашаган доорлор коомдук окуяларга, саясий окуяларга жыш толуп калган. Ошол контекстен алып караганда, Казыбектин казалдары коомдук акыйкатсыздыкка тике айтылган “бунт” болчу.

Айыпкер киши жыйырма эле,

Арандан бирөө акталды.

Жыйырманчы июлда

Жыйналышын өткөрдү.

Тогуз киши атууга

Токтомунда шартталды. “Өкүм чыккандагы ыр”. URL: <https://new.bizdin.kg/media/books/Kalygul-Kazybek-Kazaldar.pdf> [5, 72-б.].

Ар бир акындын индивидуалдык өзгөчөлүгү болбой койбойт. Казалдарда Казыбектин психологиялык мүнөзү даана ачылат.

Демек, аталган эки акындын поэтикалык дүйнөсүндөгү чыгармаларды айрым окумуштуулардын көз карашы менен карап, поэзиянын өзгөчө түрү катары газель формасында жазылган поэтикалык бүтүндүк деп мүнөздөөгө, арийне, алардын формалык түзүлүшү мүмкүндүк бербейт. Алардын казалдарына диний ой жүгүртүүсүндө, дүйнө таанымында, көз карашта жана коомдук-саясий темада гана жазылгандыгы менен эле баа бербесек, башка мүнөздүү белгилери жок. Ошондуктан жогоруда аталган казалдарды, биринчиден, араб поэзиясында пайда болгон түрү, суфизм акындарынын багытында жазылган газелдин алгачкы үлгүлөрүндөгү ырлардан деп гана белгилөөбүз шарт болот (эгерде белгилей турсак). Экинчиден, чыгыш адабиятында газелдин алгачкы калыптануу

процессинде газель жалпы аталыш катары пайдаланып келгенин эстен чыгарбообуз керек.

Улуттук адабияттагы жазгыч акындардын да өз чыгармаларын (эл тарабынан) казалдар деп айтышы поэтикалык туундулар жалпы аталыштык деңгээлде эле аталган десек болот. Ушул көз караш негизинен ынамдуу ойду туюндурууда, себеби алгачкы поэзиянын үлгүлөрү салттуу ыр формасында узак убакытка чейин жазылып келген. Бул тууралуу ойду Кулан Рысалиевден да окусак болот. Ал “Кыргыз ырларынын түзүлүшү” аттуу китебинин “Кыргыз поэзиясындагы строфалык түзүлүштөр” деген бөлүмүндө эки жолдуу строфа жөнүндө оюн айтып жатып: “...эки жолдуу строфа газель формасында гана түрлөнүшү мүмкүн. Газель формасын окумуштуулар түрк элдеринин жазма поэзиясында араб-перс поэтикасынан ооштурулган деп карашат”, – дейт да “...революцияга чейинки кыргыздардын жазгыч акындары “казал” деп жалпы эле ырды аташкан”, – деп оюн жыйынтыктайт [6]. Демек, жазгыч акындарыбыз тарабынан жалпы лирикалык ырларды “казал” деп келгени, аны поэзиялык форма катары эмес, жалпы аталыш катары колдонуп келгенинен кабар берет. Анын үстүнө ошол эле жерде окумуштуунун улуттук адабиятта аталган формада акындар мурда кийин эч кайрылбагандыгы тууралуу оюн кесе айтып билдирет: “Газель кыргыз поэзиясында мурун да жана азыр да колдонулбайт” [6]. Бул ой 1965-жылга чейин таптакыр эч ким колдонгон эмес деген жыйынтык ойго алып келет.

Бирок адабий процесс өнүгүп-өсүп турган жандуу организм. Туура, толук кандуу форманын өзүн, ал камтыган мазмундагы поэтикалык туунду жаралбаса да, чыгыш адабиятына таасирленүү алардын чыгармаларын которуудан алган тажрыйбасын, эргүүсүн улуттук адабиятка жаңылык киргизүү максатында, изденүүнүн натыйжасында аталган формада жарык көргөн чыгармаларды жокко чыгаруу, адабият айдыңында болгон фактылык көрүнүштөрдү алып салуу туура эмес. Поэзияда жаңы мазмун, жаңы форманы издөө мурда иштелип чыккан традициянын негизинде жүрөт. Бул традициялык формага жаңы мүмкүнчүлүк берет, аны байытат, ага мурда болбогон сапатты киргизет.

Кыргыз адабият айдыңында адабий изилдөөлөрү, өз ою, өз пикири бар

К. Бобуловдун адабий чыгармачылыгындагы ыр китептерине, лирикаларына токтолсок. К. Бобулов жандуу адабий процеске жеке көз карашын билдирген адабиятчы, өз элинин патриоту гана эмес, поэзия жаатында да калемин сынап көргөн сүрөтчү. 1971-жылы “Махабат аралы”, 1977-жылы “Таң шоокуму”, 1985-жылы “Акын кыялы”, 1977-жылы “Арман китеп” аттуу жыйнактары жарык көргөн.

“Акын кыялы” жыйнагында автор газель формасына аң-сезимдүү кадам таштаганы көрүнүп турат. К. Бобулов аталган жанрга кокусунан кайрылган эмес, ал котормочу катары Хафиздин газелдерин кыргыз тилине которуп, өзүнө сиңирип, ага таасирлегени менен өзүнүн газелдерин жаратат. Хафиздин газелдери жүрөккө жакын, мыкты которулганын адабиятчы А. Муратов “Бобулов феномени” аттуу макаласында: “К. Бобулов мыкты котормочу экен, негедир мен үчүн улуттук маданияттын тарыхында ал которгон Хафиздин казалдарына жете турган котормо али жарала элек сыяктанат. Балким, Хафиз өзү тирилип келип, кыргызчаны үйрөнүп, ушул котормолорун окуганда өзүнүн баа баркын дагы бир жолу андап билер беле дейм” [7, 13-б.], – дегени бар.

Чыгыш адабиятында газель жанрынын мыкты үлгүлөрүн жараткан акындын чыгармаларын которуу аркылуу, андан үлгү алуу сүрөткер үчүн чоң тажрыйба болгон. Улуттук адабиятта газель поэзиянын формасы катары ушул мезгилден башталган десек болот. Бул тууралуу адабиятчы Садык Тиллебаев “Кыялдагы чындык” аттуу макаласында: “Эзелтен Күн Чыгыш акындары колдонуп келген казал жанрында ыр жазуу менен сүрөткер бул жанрдын улут адабиятыбыздагы алгачкы карлыгачтарынан болуп калды”, – деп белгилейт.

Аталган жанрда акын өзүнүн армандуу махабатын, сүйүүдөн тарткан таарынычын айтып, ичиндеги сырын окурманга ачып берет. Бул тууралуу А. Муратов жогорудагы макаласында: “...Адатта зыңкыйып, каардуу жүргөн Камбаралы Бобулов ырга келгенде өзүн өзү жоготуп, өзүн өзү алашарбыттагы ээриген кардай ак кагазга төгүп салган экен. Буга “Лалахан казалдары” ыр түрмөгү толук күбө” [7, 13-б.], – деп белгилегени бар. “Лалахан казалдарында” автордун

жеке турмушундагы таарынычтары, сүйүүсү, кайгысы сүрөттөлөт. Жыйынтыктап келгенде, жогорудагы айтылган ойлордун негизинде төмөнкүдөй корутунду чыгарсак болот:

- улуттук адабиятта газал деген аталышта поэтикалык чыгармалардын орун алгандыгы;
- ал чыгармалардын чыгыш поэзиясында пайда болгон газалдын туруктуу формалык бөтөнчөлүктөрүнө дал келүүсү толук эмес болгондугу;
- этногенездик деңгээлден алып караганда, акындар поэзиясында темалык окшоштуктар, үндөштүктөр бар;
- советтик мезгилде чыгыш адабиятынын таасиринин алдында, көркөм котормо процессинин негизинде газалдын поэтикалык форма катары өнүгүүсүнө кадамдар ташталып, бирин-экин үлгүлөрдүн пайда болгондугу;
- аталган адабий процесстерге карабай, улуттук адабиятта газал поэтикалык туруктуу

форма катары өсүп-өнүгүүнү талап кылгандыгы.

Поступила: 15.02.23; рецензирована: 02.03.23;
принята: 06.03.23.

Адабияттар

1. Кыргыз адабияты. Терминдердин түшүндүрмө сөздүгү. Бишкек, 1994.
2. *Кыдырбаева Р.З.* Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгү / Р.З. Кыдырбаева, К.А. Асаналиев. Бишкек, 2004.
3. *Молдо Кылыч.* Казалдар / Молдо Кылыч. Фрунзе: Адабият, 1990.
4. История всемирной литературы. М.: Наука, 1985. Т. 3. 554-б.
5. *Муратов А.* Zaman Кыргызстан / А. Муратов. Бишкек, 2009.
6. *Рысалиев К.* Кыргыз ырларынын түзүлүшү / К. Рысалиев. Фрунзе: Мектеп, 1965. 162–165-бб.
7. *Калыгул.* Казыбек. Казалдар. URL: [<https://new.bizdin.kg/media/books/Kalygul-Kazybek-Kazaldar.pdf>] (дата обращения: 04.03.2023).